

Təqsirin və təqsirsizliyin prezumpsiyaları: dialektikadan praktiki nəticələrə

«Şübhə ilə mübarizə aparmaq lazımdır – elə zəfər çalmaq və ya elə udurmaq gərəkdir ki, sonda «təqsirlidir» və ya «təqsirsizdir» hökmünü qəti olaraq, tərdüdü etmədən və utanmadan verə biləsən.»¹

(A.F.Koni, məşhur rus hüquqşünası)

Eramızdan əvvəl 359-cu ildə talançılığa görə məsuliyyətə cəlb edilən sabiq Narbon Qalliyasının canişini Numerinin haqqında məhkəmə zamanı Roma imperatoru Flavi Klavdi Yulian sonradan cinayət-prosessual dövriyyəyə daxil olmuş və bütün məhkəmələr tərəfindən müvafiq hallarda sitat gətirilmiş bir mühakimə səsləndirmişdir. Qədim Roma tarixçisi Ammian Marsellin tərəfindən qeyd edilmiş hadisə² belə olmuşdur: imperator bu ittihamla bağlı açıq məhkəmə təşkil edir, işə şəxsən özü baxır və tərəfləri diqqətlə dinləyir. Məhkəmə zamanı Numeri təqsirini inadkarlıqla danır və onu ifşa etmək mümkün olmur. Sübutların azlığını görən ittihamçı Delfidiy imperatora sualla müraciət edir: «Əzəmətli Sezar, ittihamı inkar etmək yetərlidirsə, onda kimsə təqsirli ola bilərmi?». Yulian ona dərhal belə cavab verir: «İttiham irəli sürmək yetərlidirsə, onda kimsə təqsirsiz ola bilərmi?».

Tarixçi bu hadisəni imperatorun humanist düşüncə tərzinə malik insan olmasını sübut edən fakt kimi təqdim etsə də, ittihamçının sualı və imperatorun ona cavabı təqsirin və təqsirsizliyin prezumpsiyalarına aid klassik nümunələr kimi qəbul edilə bilər.

Təqsirin və təqsirsizliyin prezumpsiyaları onların mahiyyətlərini əks etdirən adlarından da görüldüyü kimi, bir-birinə diametral olaraq ziddirlər. Bu ziddiyyət dialektik xarakterlidir. Tarixi təcrübə göstərir ki, zaman-zaman onlar bir-birini əvəzləmişlər. Nəzəriyyəçilər təqsirin prezumpsiyasını yabanı, təqsirsizliyin prezumpsiyasını isə, mədəni bitkiyə bənzədir; qulluq edilməyən mədəni bitkinin yabanı bitki tərəfindən üstələncəyi kimi qorunması üçün cəmiyyət və dövlət tərəfindən tədbirlər görülməyəcəyi təqdirdə təqsirsizlik prezumpsiyasının təqsirin prezumpsiyası ilə əvəzləncəyini vurğulayırlar.³

Təqsirin və təqsirsizliyin prezumpsiyaları insan şüuruna, təfəkkürünə, təcrübəsinə nüfuz göstəricisinə görə fərqlənirlər. Onları dəqiq ölçmək mümkün olmasa da həm empirik müşahidələr, həm də bu fenomenlərin təhlili ilə çox asanlıqla müəyyən etmək olar ki, **təqsirin** prezumpsiyası daha dərin və möhkəm köklərə malikdir. Təqsirsizlik prezumpsiyası hüququnun ədalətliliyi və zəruriliyi demək olar ki heç kimdə, o cümlədən hüquqi proseslərə cəlb olunmuş zümrə tərəfindən şübhə altına alınmır, lakin bu prezumpsiya praktikada özünə layiq olan mövqeni tuta və möhkəmləndirə bilməmişdir. Təqsirin prezumpsiyası ədalətsizliyə çıxışı olan assosiativ əqli əlaqələr yaratsa da, təqsirsizliyin prezumpsiyası ilə müqayisədə insan təcrübəsi üçün daha rahat, daha etibarlı, daha «doğma» görünür.

Paradoksun izahını insanın sosiobioloji təbiəti və idrak prosesinin xüsusiyyətlərində axtaranlar var. İnsanın tarixi evolyusiyası həyat uğrunda «qorxu» hissi ilə müşayiət olunan fasiləsiz mübarizədən ibarət olmuşdur. Bu mübarizənin dialektikası instinktiv formalardan əvvəl təbiəti, sonra isə həm də cəmiyyəti idarə edən qanunların, qanunauyğunluqların dərk edilməsi formalarına transformasiya etmişdir. Totemizm dövründə insan vəhşi heyvanlar və təbiətin kortəbii qüvvələri, mifoloji politeizm dövründə bu qüvvələri idarə edən qüdrətli allahlar, monoteizm dövründə isə, tək allah qarşısında özünün acizliyini dərk etmiş, bu təhlükə mənbələri ilə daim «ehtiyatlı» davranmağa çalışmış və buna alışmışdır. Müasir dövrdə geniş vüsət alan ekoloji humanizm də təbiət qüvvələri ilə insanın harmonik mövcudiyətini ehtiva edir. «Ehtiyatlılıq» özünü təhlükə mənbələri və onların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə dair «ehtimallar», «şübhələr» formasında göstərir.

Cinayət işləri üzrə istintaq (ibtidai və məhkəmə) fəlsəfi baxımdan konkret cinayət hadisəsinin dərk olunmasıdır. Sübutetmə ayrı-ayrı sübutların mənşəyi və keyfiyyəti barədə ehtimal olunan, təxmini izahlardan şəxsin təqsiri və təqsirsizliyi barədə yeganə həqiqi nəticəyə keçid prosesidir. Bu prosesdə ən çox istifadə olunan üsul versiyaların irəli sürülməsidir. Versiya irəli sürülməsi ilə «şübhə» arasında ziddiyət

1 Rus dilində: "С сомнением надо бороться – и победить его или быть им побежденным так, чтобы в конце концов, не колеблясь и не смущаясь, сказать решительное слово - "виновен" или "не виновен."

2 *Bax:* Марцеллин, Аммиан Книга XVIII // Римская история = Res Gestae / Перевод с латинского Ю.А.Кулаковского и А. И. Сонни. – К.: Б. и., 1907. – С. 145. – 559 с. КНИГА XVIII.

3 *Bax, məsələn:* Lester, Joseph L. (2005). «Presumed Innocent, Feared Dangerous: The Eight Amendment's Right To Bail (англ.)». Northern Kentucky Law Review (Northern Kentucky University) 32 (1): 9.

yət yoxdur, əksinə, bağlılıq vardır və bu bağlılıq «forma-məzmun» münasibətlərini xatırladır. Əslində, «şübhələr» bu və ya digər məsələlər barədə versiya irəli sürülməsi formasında çıxış edir. Versiya irəli sürülməsi cinayət işinin faktiki hallarına əsaslanan zehni, məntiqi fəaliyyət kimi çıxış etsə də, onun məzmunu subyektin həyat təcrübəsi, nəzəri bilikləri, peşə vərdisləri, ətraf sosial mühitin durumu və s. kimi amillərlə müəyyən edilir. Konkret işlərdə bu özünü cinayətkarın şəxsiyyəti, cinayət aləti, mexanizmi və s. sübut edilməli olan hallar barədə ehtimallar, şübhələr kimi büruzə verir.

Bəs «şübhə» nədir? Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində «şübhə» anlayışına – «bir şeyin gerçəkliyinə xatircəm olmama, bir şeyin həqiqətə uyğun ola biləcəyi haqqında fikir, güman, şəkk, tərəddüd» kimi tərif verilmişdir.⁴ Lüğətə əsasən, «şübhə etmək – bir şeyin gerçəkliyinə tam inanmamaq, xatircəm olmamaq, arxayın olmamaq», «şübhələnmək» – «bir şeyin gerçək olub-olmadığına kəsdirə bilməmək, şübhə etmək, şəkk etmək, inanmamaq»dır.

«Şübhə» zehni hiss hesab olunur. Lakin onu insan psixikasının statik bir durumu kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. Şübhə – idrak prosesində əhəmiyyətli rol oynayan bir amildir. Psixoloqlar deyir ki, zehni (intellektual) hisslər insanı ətraf aləmin sirlərinə, özünün eləcə də başqasının rəftar və davranışının səbəbini daha dərinəndən dərk etməyə sövq edir. Bu arada Azərbaycan xalqının müqtədir oğlu, fəlsəfi-romantik şerimizin banisi Hüseyn Cavidin «Şeyx Sənan» dramında şeyx Kəbirin dili ilə dediği sözləri yada düşür: «Şübhədir hər həqiqətin anası, Şübhədir əhli-hikmətin babası. Şübhə etməkdə haqlıdır insan... Şübhə artarsa həm yəqin artar, Mərifət nuri şübhədən parlar».⁵

Praktiki fəaliyyətdə «şübhə» subyekti xarakterizə edən keyfiyyət – «şübhəlilik» formasında təzahür edir. Qanun tələb edir ki, ibtidai və məhkəmə istintaqı «hərtərəfli, tam və obyektiv» aparılsın. Bunu təmin etmək üçün məhkəmə, prokuror, müstəntiq, təhqiqatçı qarşısında prosesual vəzifələr müəyyən edilmişdir.⁶ Hərtərəfliyə və tamlığa nail olmaq üçün qarşıya çıxan hər bir məsələnin həlli ilk öncə versiyaların irəli sürülməsi ilə başlayır. Təsədüfi deyildir ki, «şübhəlilik» prosesual fəaliyyətin, xüsusən də cinayət-prosessual fəaliyyətin subyektlərinin peşəkarlıq göstəricisi olması fikri hətta detektiv ədəbiyyatda da möhkəmlənmişdir.

Sosiobioloji xassə və ya peşəkarlıq göstəricisi, yaxud hər ikisinin simbiozu kimi çıxış edən «şübhəlilik» keyfiyyəti cinayət prosesini həyata keçirən subyektin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququna hörmətlə yanaşmasına dair qanunun tələbi ilə dialektik ziddiyyət təşkil edir. Başqa sözlə, **subyektin «şübhəliliyi», təqsirsizlik prezumpsiyasını pozmağa meyilliliyi obyektiv əsaslara malikdir.** Mahiyyət etibarlı ilə cinayətin subyekti barədə ehtimal qurma bu şəxsin təqsirli olması prezumpsiyasına söykənir. Düzdür, istintaq prosesi bu ehtimalın təsdiqi ilə yanaşı həm də təkzibi istiqamətində inkişaf edir. Lakin hər bir halda bütün proses qeyd edilən **təqsir prezumpsiyası** üzərində aparıldığı faktıdır.

Cinayət prosesinin təqsirin yox, təqsirsizliyin prezumpsiyası üzərində qurulmasının formal əlamətləri milli cinayət-prosessual qanunvericiliyində mövcuddur. Məsələn, CPM-nin 139-cu maddəsində «sübut edilməli hallar» sırasında yalnız ittihamı təsdiq edən halların (təqsirin, faktiki halların və s.) müəyyən edilməsi göstərilmişdir. Və ya, bu Məcələnin 32.2.3-cü maddəsində dəqiqləşdirilmişdir ki, «ittiham tərəfi cinayət hadisəsinin baş verməsini, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin əlamətlərinin mövcudluğunu, bu əməlin törədilməsinə təqsirləndirilən şəxsin aidiyyətini, cinayəti törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasının mümkünlüyünü sübut edir, təqsirləndirilən şəxsin əməlinin hüquqi tövsifinə və məhkəmənin yekun qərarına dair öz təkliflərini verir». Bu təsadüfi deyil. Əgər təqib «obyektiv» təqib aparılmalıdırsa,⁷ təqsirlə yanaşı həm də təqsiri təkzib edən sübutların toplanılması vəzifəsinin müəyyənləşdirilməsi məntiqli görünərdi. Lakin belə olan halda cinayət prosesi subyektinin **«təqsir prezumpsiyası»**nı təkzib etməsi fikri ilə razılaşmağa məcbur olardıq. Çünki təkzib olunan hüquqi prezumpsiyalar üzrə subyektin fəaliyyəti prezumpsiyaların **təkzib edilməsindən** ibarətdir. Hər iki prezumpsiya – təqsirin və təqsirsizliyin prezumpsiyası təkzib olunan hüquqi fiksiyalar, prezumpsiyalardır.

Buna baxmayaraq, praktiki fəaliyyətin təqsir prezumpsiyasından tam azad olması fikri ilə razılaşmaq mümkün deyildir.

Təqsirin prezumpsiyası hüquqi prosesə yad deyil. Antik dövrdə təqsirin prezumpsiyası prinsipinin tənqidinə bənzər ayrı-ayrı belə misallara rast gəlmək mümkündür. «Təqsirin prezumpsiyası» ifadəsi ilk dəfə ingilis filosofu Tomas Hobs tərəfindən «Leviatan» əsərində, görkəmli hüquqşünas Edvard Kükun yaradıcılığından bəzi fikirlərinə münasibət bildirər-

4 Bax: Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. IV cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2006, 244 səh.

5 Bax: Hüseyn Cavid. Əsərləri. Beş cildə. II cild, «Liter nəşriyyat», 2005, səh.112-113.

6 Bax: CPM-nin 84.5.3, 85.5.2, 85.6.3, 86.2.1, 144, 145.2, 290.2 və digər maddələri.

7 Bax: CPM-nin 84.5.3, 85.2.1, 85.6.3, 86.2.1, 145.2 və s. maddələri.

kən işlədilmişdir. Kuk hesab edirdi ki, əgər şəxs ədalət mühakiməsindən qaçıb gizlənirsə, bütün daşınar və daşınmaz əmlakı tam təqsirsiz olmasına baxmayaraq müsadirə edilməlidir, çünki müsadirə üzrə qaçıb gizlənməyə dair hüquq prezumpsiyasına qarşı qanun heç bir sübuta yol vermir,⁸ yəni qəbul etmir, tanımır. Hobs isə, təqsirin prezumpsiyasının ümumiyyətlə, o cümlədən ədalət mühakiməsindən qaçanlar barəsində də tətbiqini yolverilməz olduğunu vurğulayırdı.⁹

Tarixən inkvizisiya kimi tanınan prosesdə prezumpsiya edilən **təqsir** idi. Təhqiqat apararı inkvizitor məqsədə – etirafa nail olmaq üçün¹⁰ nisbətən yumşaq üsullardan başlayaraq daha sərt üsulları tətbiq edirdi. «İnkvizisiyanın tarixi»¹¹ kitabının ibtidai həbsə həsr edilmiş bölməsində iki inkvizitorun «təcrübə»si barədə maraqlı məlumatlar yerləşdirilmişdir. Devid Auqsburqski adlı inkvizitor deyirmiş ki, «əgər o (təqsirləndirilən şəxs) şahidlər tərəfindən ifşa edilsə, ona qarşı heç bir mərhəmət göstərilməməlidir. Onu yalnız ölümünə qədər çatdırmaq lazım deyil; bir qədər yemək vermək lazımdır ki, qorxu onu fəth etməsin». 1325-ci ildə Karkassondan olan bir inkvizitor insanı türmədə «həqiqəti daha dolğun ötürənə qədər» saxlayırmış. Hər iki hal təqsirin mütləq prezumpsiyasının nümunələridir, çünki iş münasibət şübhəlinin təqsirinin artıq tam sübuta ye-

tirilməsi üzərində qurulurdu; təqsirləndirilən şəxsə məhkəmə hökmü olmadan işgəncə xarakterli müxtəlif cəzalar verilir.

Təqsirin prezumpsiyası yalnız tarixi fenomen deyildir. Müasir prosesdə də ona rast gəlmək mümkündür. Mülki prosesdə təqsirin prezumpsiyası elementləri bu gün də vardır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyi bəzi hallarda yüksək təhlükə mənbələrinin sahiblərinin üzərinə təqsirsizliyini sübuta yetirmək öhdəliyi qoymuşdur.¹² Başqa misal: «14 yaş tamam olmamış yetkinlik yaşına çatmayanın əqdləri, o cümlədən müstəqil bağladığı əqdlər üzrə əmlak məsuliyyətini onun valideynləri, övladlığa götürənlər və ya qəyyum daşıyır, bu şərtlə ki, həmin şəxslər öhdəliyin onların təqsiri üzündən pozulmadığını sübuta yetirməsinlər. Qanuna uyğun olaraq bu şəxslər azyaşlıların vurduqları ziyan üçün də cavabdehirlər». Bu qayda Mülki Məcəllənin 29.4-cü maddəsi ilə müəyyən edilmişdir. Belə misallar çoxdur. Düzdür, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin IX hissəsində (Maddə 127. Hakimlərin müstəqilliyi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri və şərtləri) yazılmışdır ki, «ədalət mühakiməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına əsaslanır», lakin praktika və prosesual qanunvericilik mülki mühakimə icraatının bu prinsipə əsaslanmadığını göstə-

8 *Bax*: Coke, Edward Lib. 3, Cap. 13, [m] // The First Part of the Institutes of the Laws of England, or, a Commentary upon Littleton: Not the Name of the Author only, but of the Law itself (англ.). – The Sixteenth Edition. – Dublin: Printed by L. Hansard & Sons for E. Brooke, 1809. – P. 709. – 820 p.: “...If a man, that is Innocent, be accused of Felony, and for fear flyeth for the same; albeit he judicially acquitteth himself of the Felony; yet if it be found that he fled for the Felony, he shall notwithstanding his Innocency, Forfeit all his goods, chattels, debts, and duties. For as to the Forfeiture of them, the Law will admit no proof against the Presumption in Law grounded upon his flight.”

9 *Bax*: Hobbes, Thomas Part 2. Of Commonwealth // Leviathan: or, The matter, forme & power of a commonwealth, ecclesiasticall and civill (англ.). – London: Printed for Andrew Crooke, 1651. – P. 144. – 394 p.

10 Qeyd edilməlidir ki, kafirin etirafı nəinki törədilmiş səhvlərin tam boyuna almağı nəzərdə tuturdu, bu həm də islah olunmaq istəyini də ehtiva edirdi. İslah üçün küfrün mənfurluğunu və cəzaya layiq olmasını təsdiq etmədən başlayırdı.

11 *Bax*: “Мейкок А.Л. История инквизиции (пер. с англ. М.В.Келер. – М., ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 382с.; ил. – (Зловещие страницы истории). Стр. 215

12 *Bax*: Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi: “Maddə 1108. Ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə yaradan fəaliyyətlə törədilmiş zərərə görə məsuliyyət. 1108.1. Ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə ilə bağlı fəaliyyəti (nəqliyyat vasitələrindən, mexanizmlərdən, yüksək gərginlikli elektrik enerjisindən, atom enerjisindən, partlayıcı maddələrdən, güclü təsir edən zəhərlərdən və i.a. istifadə edilməsi; tikinti fəaliyyətinin və onunla bağlı digər fəaliyyətin həyata keçirilməsi və s.) nəticəsində mülki hüquq pozuntusu törətmiş fiziki və hüquqi şəxslər yüksək təhlükə mənbəyinin vurduğu zərərin əvəzini ödəməyə borcludurlar, bu şərtlə ki, zərərin qarşısını almaq qüvvənin təsiri və ya zərərcəkənin qəsdə nəticəsində əmələ gəldiyini sübuta yetirməsinlər. Zərərin əvəzini ödəmək vəzifəsi yüksək təhlükə mənbəyinə mülkiyyət hüququ ilə və ya digər qanuni əsasla (icarə hüququ ilə, nəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququna dair etibarnamə üzrə və i.a.) sahiblik edən fiziki və ya hüquqi şəxsin öhdəsinə qoyulur. 1108.2. Yüksək təhlükə mənbəyinin sahibi digər şəxslərin hüquqa zidd hərəkətləri nəticəsində mənbənin onun sahibliyindən çıxdığını sübuta yetirsə, həmin mənbənin vurduğu zərər üçün məsuliyyət daşımır. Belə hallarda yüksək təhlükə mənbəyinin vurduğu zərər üçün məsuliyyəti mənbəyə hüquqa zidd ziyələnmiş şəxslər daşıyırlar. Yüksək təhlükə mənbəyinin sahibi həmin mənbənin onun sahibliyindən hüquqa zidd götürülməsində təqsirli olduqda məsuliyyət həm mənbə sahibinin, həm də yüksək təhlükə mənbəyinə hüquqa zidd ziyələnmiş şəxsin üzərinə qoyula bilər. 1108.3. Yüksək təhlükə mənbələrinin sahibləri bu mənbələrin qarşılıqlı təsiri (nəqliyyat vasitələrinin toqquşması və i.a.) nəticəsində üçüncü şəxslərə dəymiş zərər üçün bu Məcəllənin 1108.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan əsaslar üzrə birgə məsuliyyət daşıyırlar. Yüksək təhlükə mənbələrinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində onların sahiblərinə dəymiş zərərin əvəzi ümumi əsaslarla ödənilir.”

rir. Mülki-Prosessual Məcəllədə «təqsirsizlik prezumpsiyası» ümumiyyətlə qeyd edilməmişdir.

«Təqsir»in prezumpsiyasının bütün keyfiyyətlərinə baxmayaraq, onun müasir demokratik cəmiyyətin cinayət prosesinə yad olması bir həqiqətdir. Bunu yalnız akademik dairələrdə bəzi nəzəriyyəçilər ekstravaqant arqumentlərə əsaslanıb deyə bilərlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, təqsirsizlik prezumpsiyası tarixən cinayət prosesində sübutetmə yükünün bölüşdürülməsi üçün bir hüquqi vasitə – fiksiya kimi ortaya çıxmışdırsa, müasir nəzəriyyə və təcrübə onu bəşəri mənəvi dəyərlərə söykənən ümumi hüquq prinsipi kimi qəbul edir. Prinsip diqqəti dinamizmi ilə cəlb edir. Bu, onun ədalətli mahiyyəti ilə yanaşı həm də müasir prosesin nəzəri-ideoloji əsaslarının liberal, humanist xarakteri, insan hüquqlarının və azadlıqların hamılıqla anlanması, dəstəklənməsi, tanınması, həyata keçirilməsi, riayət edilməsi məqsədinə çatmaq baxımından səmərəli vasitə olması ilə bağlıdır.

«Ədalət» üçün əvəzədməz hüquqi dəyər olmasına baxmayaraq, insanların praktiki həyatına nüfuz əmsalına görə təqsirin prezumpsiyasından əhəmiyyətli dərəcədə zəif olması təqsirsizlik prezumpsiyasının qorunması və möhkəmləndirilməsi üçün dövlət tərəfindən pozitiv tədbirlərin görülməsini tələb edir. Azərbaycan Respublikası belə tədbirləri həm Konstitusiyada, həm prosesual qanunvericilikdə, hətta bəzi hallarda statut qanunlarda da nəzərdə tutmuşdur. Konstitusiyanın 63-cü maddəsində (Maddə 63. Təqsirsizlik prezumpsiyası) göstərilmişdir ki, I. Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır. II. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. III. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir. IV. Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz. V. Məhkəmənin hökmü olmasa kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz». Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 21.2-ci maddəsi (Maddə 21. Təqsirsizlik prezumpsiyası) əlavə olaraq müəyyən etmişdir ki, «Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedura daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır».

Qanun normalarının müəyyən etdiyi tələblər kifayət qədər aydın və birmənalı yazılmasına baxma-

yaraq məhkəmə-istintaq təcrübəsində təqsirsizlik prezumpsiyasının gözlənməsi xeyli çətinidir. Bu, prezumpsiyanın pozulması təzahürlərinin zənginliyi ilə əlaqədardır. Onların hamısını isə, əvvəlcədən görmək və qabaqlamaq mümkün olmur. Bir çox hallarda bu pozuntular zahirən əsaslı mühakimələr pərdəsi arxasında gizlədilir. Aşkar edilmiş pozuntunun aradan qaldırılması da bəzi hallarda müxtəlif (xüsusən də peşəkarlıq amilləri ilə bağlı olan) səbəblərdən müşkül məsələyə çevrilir.

Nə qədər müasir və zəruri hüquqi institut olsa da təqsirsizlik prezumpsiyası ümumi və hüquqi savad və mədəniyyət səviyyəsi az olan cəmiyyətlərdə gözlənilən effekti verə bilməz. Ümumhüquqi tələb kimi təqsirsizlik prezumpsiyası cinayətə elan edilməsi mümkün olan şəxsin cəmiyyətdə hüquqi vəziyyətini əks etdirir. Cinayətə üçün nəzərdə tutulmuş hüquqi nəticələr bu şəxsə yalnız o zaman tətbiq oluna bilər ki, onun təqsiri qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə tərəfindən qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmündə təsbit edilmiş olsun. Buna qədər cəmiyyətin ona münasibəti digər insanlara münasibətdən fərqlənməməlidir. Vacibdir ki, bu müddətdə şəxsin özü də hiss etməməlidir ki, onunla cinayətə kimi davranılır. Təqsirsizlik prezumpsiyasının humanist, dərin mənəvi mənası bundadır. Mənəviyyətə əsaslanmayan hüquqi prinsip formal bəyanatdan fərqlənəsi deyil. Təqsirsizlik prinsipinin də səmərəsinə nail olmaq, onun mənəvi köklərinin möhkəmləndirilməsi vacibdir. Bu isə, ümumi mədəniyyətin, hüquq mədəniyyətin artırılmasından keçir.

Barəsində qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü olmayan şəxsə münasibətin digər insanlara olan münasibətdən fərqlənməməsini təmin etmək sırası insanların mənəvi borcudursa, məmurların, xüsusən də məhkəmə, prokurorluq, hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının həm də xidməti borclarıdır. Bu borcun müasir baxışlara əsaslanan standartlar səviyyəsində təmin etmək xidməti istək və fəallıqdan başqa, həm də yüksək nəzəri bilik, peşəkarlıq, mədəniyyət tələb edir.

Müşahidələr göstərir ki, Azərbaycanın təqsirsizlik prezumpsiyasının tətbiqi üzrə məhkəmə-istintaq təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi potensialı böyükdür. Bu sahədə yol verilən, xüsusən də açıq-aşkar görünməyən pozuntu hallarının miqdarı onların sistemləşdirilməsi üçün yetərlidir. Təbii ki, bu, böyük həcmdə materiallar üzrə əsaslı elmi təhlil aparılmasını tələb edir. Məqalə çərçivəsində isə, onların geniş yayılmış bir neçə növünə toxunmaq mümkündür.

(ardı var)

Nazir Bayramov,

*Baş Prokurorluğun Elm-Tədris Mərkəzinin rəisi,
III dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri.*